

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 175-182, ELAZIĞ-2002

MANZUM SÖZLÜKLER ve “ŞEMSİ’NİN CEVÂHİRÜ’L- KELİMÂT’I ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ.”*

*Verse Dictionaries And A Linguistic Study On Şemsî’s
Cevâhirü’l-Kelimât*

Yılmaz İNCE **

ÖZET

Bu çalışmada Şemsî’nin Cevâhirü’l-Kelimât adlı manzum sözlüğünün altı nüshasından yapılan tenkitli metin sonucu ortaya konan metin üzerinde bir dil incelemesi yapılmıştır.

Çalışma bir giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölümde eserin söz varlığı, sözlük bilim, sözcük bilim, biçim bilim ve anlambilim açısından değerlendirilmiş, beşinci bölümde de sözlük alfabetik olarak düzenlenmiştir.

Bu çalışmayla kültür mirasımız olan bir eser, dilbilim açısından incelenerek eserin yazıldığı dönem (17. yüzyıl)’in dil özelliklerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 17.yüzyıl, Şemsî, Cevâhirü’l-Kelimât, manzum lugat, sözvarlığı.

ABSTRACT

In this study, a linguistic survey was made on the text which has been got out from the critical text realised from the six samples of Şemsî’s verse dictionary, Cevâhirü’l-Kelimât.

The study is composed of an introduction and five chapters. In the first four, the vocabulary of the work was appreciated lexicologically, lexicographically, morphologically and semantically. In the fifth, the dictionary (vocabulary) was ordered alphabetically.

With this study, a work which is one of the cultural heritages of ours was studied linguistically and the linguistic features of the era (17th century) were tried to be illuminated.

Key Words: 17 th century, Şemsî, Cevâhirü’l- Kelimât, verse dictionary, vocabulary.

* Bu makale Yılmaz İnce’nin “Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dil i ve Edebiyatı Anabilim Dalı” bünyesinde Doç. Dr. Ahmet BURAN yönetiminde hazırladığı “Şemsî’nin Cevâhirü’l – Kelimât’ı Üzerine Bir Dil İncelemesi” adlı basılmamış yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** KTÜ Türk Dili Bölümü Okutmanı.

Sözlük “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser.” (Türkçe Sözlük 2: 1338.), veya “Bir dilin bütün kelimelerini, deyimlerini veya bunların bir kısmını veya bir bilgi dalına ait terimleri tarif edip açıklayan, genel olarak alfabetik sıraya göre düzenlenmiş kitap.” (Yeni Türk Ansiklopedisi, C.X. 3706), veya “Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren,bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı.” (Aksan, 1982: 77) şekillerinde tanımlanmaktadır.

Yeryüzünde, mensup olduğu milletin konuştuğu veya yazdığı dilin kelime, deyim ve terimlerinin hepsini bilen bir kişinin olması mümkün değildir. İşte bu durum temelde sözlük ihtiyacını doğurmuş ve sözlükçülüğün bir dilbilim dalı olarak (Leksikoloji) gelişmesine sebep olmuştur. Sözlüğün, bir dilin sözvarlığının unutulmasını veya yozlaşmasını önleyen temel kaynak olduğunu düşündüğümüzde dilin korunmasında o dilin bütün sözvarlığını içeren mükemmel bir sözlüğe mutlak ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Bugün Türkçe'nin tarihi seyri de göz önünde bulundurularak, bütün lehçe ve şivelerindeki sözvarlığına mümkün olduğunca ulaşıp hazırlanacak bir sözlüğe ihtiyacımız olduğu ve bu konuda Türk Dil Kurumunun ciddi çalışmalarının bulunduğunu biliyoruz.

Sözlükbilim ise Prof. Dr. Doğan Aksan tarafından şöyle tanımlanmaktadır: “Bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yolları gösteren dilbilim dalıdır.” (Aksan, 1982: 71)

Türk sözlükbiliminin gelişimi büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud'un kıymetli eseri “Dîvânü Lûgât'it-Türk” ile başlamaktadır. Kaşgarlı ile başlayan Türk sözlükçülüğü “Türk boylarının geniş ülkelere yayılma ve yerleşik medeniyet kuruculuğunu benimsemeleriyle yeni yeni gelişme devreleri geçirmeğe mecbur olmuştur.” (Caferoğlu, 1984: 187) Kaşgarlı Mahmud'dan sonra Türk sözlükçülüğünün gelişmesinin üç sahada devam ettiğini görüyoruz. Bunlar: Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı edebî Türkçesi sahalarıdır.

Burada bütün bu sahalardaki örnekleri içine alan ve Türk sözlükçülük geleneğinde önemli yerleri olan sözlüklerden birkaçını hatırlatmakta yarar vardır:

“Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı “Dîvânü Lûgât'it-Türk”, Kıpçak dönemi eserlerinden “Codex Cumanicus”, Ebu Hayyan'ın yazdığı “Kitabü'l İdrak li Lisânü'l-Etrak”, XV. yy eserlerinden “Kavâninü'l-Küllîye li Zabtî'l-Lûgât-it Türkiyye”, Ahmet Vefik Paşa'nın yazdığı “Lehçe-i Osmanî”, Şemseddin Sâmî'nin yazdığı “Kaamus-i Türkî”, Muallim Naci'nin yazdığı “Lugat-i Naci”, Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in yazdığı

“Büyük Türk Lügati”, Ferit Devellioğlu'nun yazdığı “Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lugat”, TDK'nın çıkardığı “Türkçe Sözlük”, “Tarama Sözlüğü”, “Derleme Sözlüğü” vb. gibi.

Ancak Türk sözlükçülüğü asla yukarıda zikrettiğimiz sözlüklerden ibaret değildir. Bunların dışında da Türk dilinin önemli sözlükleri vardır. Burada sadece örnek olması için yukarıdaki sözlükler verilmiştir.

İşte bu sözlükler arasında, Türk sözlükçülüğünün gelişimi içinde çok dikkate alınmayan, Divan edebiyatı içerisinde de “Divan şairleri manzum lügat tertip etmek merakına da düşmüşlerdir. O kadar ki yalnız Arap ve Fars dillerine ait lügatlerle kalmamışlar, Fransızca, Rumca, Ermenice lügatler bile tertip etmişlerdir.” (Levent, 1980: 636) denilerek önemsiz bir mahsul olarak görülen “manzum sözlükler” de vardır.

Manzum sözlükler, “Herhangi bir dildeki kelimelerin başka bir dildeki karşılıklarıyla manzum olarak verildiği” sözlüklerdir. İlk manzum sözlük yazarının İranlı şair “Reşidüddin Vatvat (Ölm.1182)” olduğu bilinmektedir. Bizde de Arap ve özellikle İran kültürünün etkisiyle kaleme alınan manzum sözlükler, özellikle XVI. yy.dan sonra daha sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Yabancı dil öğrenmenin önemi bugün çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. İşte manzum sözlüklerin kaleme alınış sebeplerinden birisi de yabancı dil öğrenmeyi kolaylaştırmaktır. Çünkü manzum yazıları öğrenmek ve ezberlemek düz yazılardan daha kolaydır. Bu durumu “Tuhfe-i Remzi” adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğün yazarı Ahmet Remzi AKYÜREK (1872-1944) eserinin ön sözünde şöyle açıklıyor: “Birçok törelerimizin değiştiği; bilgi yurtlarımızın öğrenmek ve öğretmek biçimlerinin yenilediği şu sırada vezinli lugat yazmayı geriye dönmek sananlar, boş bir düşünce sayanlar bulunacaktır. Ben ise başka düşünüyorum : “Ecdâd-ı izâm, eslâf-ı kirâm” dediğimiz büyük dedelerimiz, ulularımız, insanları pek güzel anlamışlar, bir çocuğu bilgili, uslu bir adam etmek için ne gerekliyse ona göre davranmışlardır. Gençlik ve kocalık çağlarında vezinli, makamlı herhangi bir ses işiten Ademoğulları kulak veriyorlar, istekle dinliyorlar. Çocuk beşikte ninni istiyor. O uygun sesi dinleye dinleye mışıl mışıl uyuyor. Ninniden uzaklaşacak bir çocuğa öğretilcek şeyleri kolaylıkla okutmak ve unutturmamak için ninniye benzeyen sözlerle öğretmeyi bulmuşlar ve pek faydasını görmüşlerdir.” (Karaismailoğlu, Temmuz 1990: 60-61)

Manzum sözlüklerin devirlerinde dil eğitimi ve öğretimindeki yeri ve önemini belirtmek için “Sünbülzâde Vehbî”nin Farsça-Türkçe manzum sözlüğü “Tuhfe-i Vehbî”nin elli sekiz (58) defa, Şâhidî İbrahim Dede'nin “Lugat-i Şâhidî (Tuhfe-i Şâhidî)” adlı sözlüğünün de dört (4) defa basıldığını hatırlatmamız yeterli olacaktır.

Gerçekten de, zaman zaman Divan şairlerinin sanatkarlıklarını ispat etmek amacıyla da kaleme aldıkları, manzum sözlükler, aslında ne sebeple yazılırsa yazılınsınlar

devirlerinden izler taşımakta ve günümüzde; dil, edebiyat ve kültür açılarından incelenmeyi beklemektedirler. Dr. Ahmet Hilmi İMAMOĞLU “Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin), Erzurum AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü , Erzurum, 1993” adlı basılmamış doktora tezinde altmış üç (63) adet manzum sözlük tespit ettiğini söylemekte ve bunların adlarını, şairlerini ve eserlerin nüshalarıyla buldukları kütüphaneleri vermektedir. Dr. İMAMOĞLU'nun tespit ettiği sözlüklerden yirmi dört (24) tanesi Farsça- Türkçe, on dört (14) tanesi Farsça-Arapça-Türkçe, on iki (12) tanesi Arapça-Türkçe, bir (1) tanesi Farsça-Farsça, beş (5) tanesi Arapça-Farsça, iki (2) tanesi Türkçe-Rumca, bir (1) tanesi Türkçe-Fransızca, bir (1) tanesi Türkçe-Bulgarca, bir (1) tanesi Türkçe-Ermenice, bir (1) tanesi Nevaî'nin Divânı'ndaki Çağatayca ve Moğolca kelimeleri gösteren sözlük, bir (1) tanesi de Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçe sözlüktür.

Tamamı Dr. İMAMOĞLU'nun tezinde mevcut olan bu sözlüklerden birkaçını örnek olması bakımından şöyle sıralayabiliriz:

“Tuhfe-i Hüsâmî (Hüsâm b. Hasan. Farsça-Türkçe manzum sözlük), Tuhfe-i Şahidî (Şahidî İbrahim Dede. Farsça-Türkçe manzum sözlük), Tuhfe-i Vehbî (Sümbülzâde Vehbî. Farsça-Türkçe manzum sözlük), Tuhfe-i Remzi (Ahmet Remzi Akyürek. Farsça-Türkçe manzum sözlük), Ukudü'l-Cevâhir (Ahmed Daî. Farsça-Arapça-Türkçe manzum sözlük), Nazmü'l Cevâhir (Hüseyin Ayıntâbî. Farsça-Arapça-Türkçe manzum sözlük), Cevâhirü'l Kelimât (Şemsî. Arapça-Türkçe manzum sözlük), Nuhbe-i Vehbî (Sümbülzâde Vehbî. Arapça-Türkçe manzum sözlük), Tuhfetü'l-Uşşak (Ahmet Fevzi Efendi. Türkçe-Rumca manzum sözlük), Miftah-ı Lisan (Yusuf Halis Efendi. Türkçe-Fransızca manzum sözlük), Manzum Lügat-i Ermeniyeye (Refîc Kalayî. Türkçe-Ermenice manzum sözlük), Nisâb-i Şeş Zebân (Yusuf. Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçe manzum sözlük).”

İşte bu eserlerden birisi de XVII. yy.da “Şemsî” adlı bir şairin kaleme aldığı “Cevâhirü'l-Kelimât” adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüktür. Şemsî hakkında tezkirelerde bilgi olmaması şairin, devrinde çok dikkat çekmediğini gösteriyor. Bu manzum sözlük Arapça kelimelere Türkçe karşılıklar verilerek tertip edilmiş altıyüz kırk üç (643) beyitlik bir eserdir. Bu eserin, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir (1), Bayezit Kütüphanesi'nde bir (1), Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'nde iki (2), Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç (3), Fatih Millet Kütüphanesi'nde bir (1) ve Diyarbakır Kütüphanesi'nde bir (1) olmak üzere dokuz (9) nüshası tespit edilmiştir. (İlhan, 1997:III) (İmamoğlu, 1993: 8)

Sözlük, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk otuz beş beyit “Mukaddime” bölümü, 36. beyitten 94. beyite kadar olan kısmı ise “Sebeb-i Te'lif-i Kitâb” bölümüdür. Bu bölümlerden sonra da eserin asıl kısmı olan “sözlük” kısmı gelmektedir. Sözlük kısmı

altmış bir (61) kıt'adan oluşmakta ve her kıt'ada dokuz (9) beyitten toplam 549 beyit bulunmaktadır. Eserin Mukaddime ve Sebeb-i Te'lif-i Kitâb bölümlerinden anlaşıldığına göre şair, bu eserini özellikle çocuklara Arapça öğretmek gayesiyle yazmıştır. Eserin manzum kaleme alınış sebebi de şair tarafından öğrenme kolaylığına bağlanmıştır:

“Nazımla bir sabî okursa lügât
Hızır veş nuş ider ol Ab-ı Hayât.”

Sözlük kısmında yukarıda da belirtildiği gibi altmış bir (61) kıt'a vardır. Her kıt'a dokuz beyitten oluşmuş, kıt'aların başında kıt'anın hangi bahirle yazıldığı belirtilmiştir. Her kıt'anın 9. beyitinin 1. mısraında kıt'anın vezni, 2. mısraında ise çeşitli öğütler içeren özlü sözler verilmiştir:

“Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Murâda irer ol âdem ki işi sabr u tahammüldür”

Kıt'aların her beytinde birkaç kelimenin Arapça ve Türkçe karşılıkları verilmiştir. Açıklamalarda belli bir düzen mevcut değildir. Bazı beyitlerde önce Arapça kelime, sonra Türkçe karşılığı veya açıklaması, bazılarında ise önce Türkçe kelimeler veya açıklamalar sonra Arapça karşılığı verilmiştir. Kelimeler alfabetik değil karışık olarak verilmiştir:

“Hareket cünbüşe dirler bereket artmakdur
Uyanıkluk yakazet hem böcege di haşere
Ta'âzum ululamakdur tekâdüm ilerü geçmek
Tokuşmak yüz yüze gelmek telâtümdür tekâbüldür”

Sözlükte Arapça kelimelere Türkçe karşılık olarak verilen 1467 madde başı kelime mevcuttur. Bu sayı tekrarlarla 2000'i bulmaktadır. Bu kelimelerin 1043 tanesi yerli (Türkçe) (% 71.16'sı), 231 tanesi yabancı (alıntı-Türkçeleşmiş) (% 15.74'ü), 193 tanesi de karışık yapılı (Türkçe +Yabancı, Yabancı +Türkçe, Türkçe + Yabancı +Türkçe, Yabancı + Yabancı + Türkçe vs.) birleşik kelimelerdir.

Sözvarlığında karşımıza çıkan yabancı kelimelerin büyük bir kısmı Arapça ve Farsça'dan alınan kelimelerdir. Bunların dışındaki dillerden alınan kelime sayısı çok azdır. (Sözlükte beş tane Yunanca, bir tane Moğolca, bir tane Soğdca ayrıca sekiz tane de karışık yapılı [Arapça+Arapça, Arapça+Farsça, Farsça+Arapça, Farsça+Farsça, Moğolca+Arapça vb] yabancı kelime vardır.) Sözvarlığındaki bu yabancı kelimelerin varlığı dilimizin gelişimi açısından dikkat çekicidir. Arapça kelimelere karşılık Türkçe olduğu zannıyla verilen bu yabancı kelimelerin sayısının 231 olması ve % 15.74'lük bir oranı bulması o devirde halkın kullandığı Türkçedeki yabancı kelimelerin (özellikle Arapça ve Farsça kelimelerin) oranının da az olmadığını gösteriyor. Hele bu eserin özellikle Arapça kelimelere Türkçe karşılıklar vermek için tertip edildiğini düşünürsek gerçekte bu oranın daha yüksek olacağı açıktır.

Bu arada eserdeki yabancı kelimelerin çoğunun Arapça ve Farsça olması (231 toplam kelimedenden 112 tanesi Arapça, 104 tanesi de Farsçadır.) o devir sözvarlığının oluşmasında yankatman etkisinin (Dilimizdeki Farsça kelimelerin varlığında komşuluk ilişkilerinin de rolü büyüktür.) yanında, kültür yoluyla etkileşimin de (Arapça kelimelerin çoğu, dilimize, İslam kültür dairesine girmemizle başlamıştır.) rol oynadığını gösteriyor.

Sözlükteki kelimeleri aşağıdaki tabloda bir bütün olarak görebiliriz:

Madde Başlı Kelime Sayısı	Türkçe Kelimelerin Sayısı ve Yüzdesi	Yabancı (Alıntı) Kelimelerin Sayısı ve Yüzdesi						Karışık Yapılı (Türkçe+Yabancı) (Yabancı+Türkçe Kelimelerin Sayısı ve Yüzdesi)
		Arapça	Farsça	Yunanca	Moğolca	Soğdca	Karışık Yapılı	
1467	1043	112	104	5	1	1	8	193
%	71,16	7,63	7,08	0,34	0,07	0,07	0,55	13,10

Sözlüğümüzdeki yerli (Türkçe) kelimelerin büyük bir kısmının, özellikle insan hayatında önemli olan, insan ve çevresine ilişkin kavramları yansıtan, bazı kelimeler; insan vücuduyla, organlarla ilgili, ev ve ev eşyalarıyla ilgili, hayvanlarla ilgili, bitki, sebze, meyvelerle, somut eylemlerle ilgili birçok kelimenin, Türkçenin “çekirdek sözcükleri” olduğu düşüncesindeyiz. Bu yargıya, “Temel sözvarlığı adı da verilen bu sözlerin dilde en az değişen öğeler olduğu, 1000 yılda bu varlığın ancak aşağı yukarı % 19’unun değiştiği, % 81’inin yaşamını sürdürdüğü ileri sürülmüştür...” (Aksan, 1982, C. 3: 19) tanımından hareketle, örneklediğimiz sözcüklerin hemen hemen hiç değişmeden günümüzde de kullanılmasından yola çıkarak varıyoruz. Sözlüğümüzdeki bu tip kelimelere şu örnekleri verebiliriz: “at, balık, koyun, keçi, yemiş, çadır, döşek, ev, süpürge, yüz, yürek, kursak, gönül, göz, dil, ense, dirsek, geçmek, getürmek, girmek, uymak....vb. gibi”

Yine eserde “Her dilin sözvarlığını oluşturan sözcüklerden büyük bir bölümünün zamanla, dil içi ve dil dışı çeşitli etkenlerle yitirildiği, unutulduğu görülür. Ne var ki, bu; unutilan, ölen sözcükler lehçe ve ağızlarda, daha uzun bir süre yaşamlarını sürdürür.” (Aksan, 1982, C. 3: 24) şeklinde tanımlanan “sözcük ölümüne” uğramış, bugün ya tamamen terkedilmiş veya sadece bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan Türkçe kelimelere de rastlıyoruz:

“**Toymak**(lar); günümüzde bu kelimenin yerine daha çok ganimet(ler) kelimesi kullanılmaktadır. **Yiginlik**; günümüzde sadece halk dilinde kullanılmakta, yazı dilinde hemen hiç kullanılmamaktadır. Yerini “galibiyet” kelimesi almıştır. **Yeygü**(ler); bugün bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında “Afyon, Yalvaç; İzmir, Torbalı” görülen bu kelime yazı dilinde hiç kullanılmamaktadır. **Yaldırmak**; “parıldamak, ışık saçmak” vb. gibi anlamları olan bu kelime de yazı dilimizden kalkmış sadece Uşak; Isparta, Eğridir; İzmir, Torbalı ağızlarında görülmektedir. **Kakımak**; bu Türkçe kelime de unutulmuş, yerini

Farsça “azarlamak” kelimesi almıştır. Bu kelime de sözcük ölümüyle ilgili tanımda belirtildiği gibi Isparta; Balıkesir; Tokat, Niksar gibi bazı Türkiye Türkçesi ağzlarında yaşamaktadır.

Açıklamalarıyla verdiğimiz bu kelimelerin dışında da “**od, yalıncağ, kol arşun, assı, kaçıklanmak, (çeri) sınımak, günümek, sağış, üründü, ügürtlemek, öri, önür, önegü, öğür, sünü, sünüğ, süci**” gibi kelimelerin de sözcük ölümüne uğradığını görüyoruz.

Dilimizin en zengin bölümünü oluşturan deyimlere de “Cevâhirü'l-Kelimât”ta sıklıkla rastlanmaktadır. Bu deyimlerin büyük bir kısmı günümüzde de ya olduğu gibi veya bazı kelime ve ses değişiklikleriyle yaşamaktadır: “**ahdine turmak** (sözünde durmak), **âzar itmek** (özür dilemek), **kin almak** (öç almak), **özini bilmeze urmak** (bilmezlikten gelmek), **us gitmek** (aklı gitmek), **gussa çekmek** (tasa çekmek), **boyun eymek, düş yormak, ekşi suratlu, heves itmek, ihmâl itmek, vaktini gözetmek** vb. gibi” Bu deyimlerdeki bazı kelimelerin değişmesinin sebebi o kelimelerin kullanımdan düşerek yerine o kavramı karşılayan başka kelimelerin yerleşmesidir. Ancak eserimizdeki bazı deyimlerin günümüze göre özellikle “anlam” bakımından farklılaştığını görüyoruz. Mesela bugün “yapılan işi yüzüne vurarak incitmek” anlamında kullandığımız “başa kakmak” deyimini sözlüğümüzde Arapça “teşni” kelimesine karşılık olarak verilmiş ve “Çok ayıp ve çirkin bulma, ayıplama.” anlamında kullanılmıştır. Yine bugün “yalvarmak, boyun eğmek” anlamında kullandığımız “minnet etmek” deyimini sözlüğümüzde Arapça “imtinân” kelimesine karşılık ve “iyiliği başa kakmak” anlamında kullanılmıştır.

Eserin sözvarlığında görülen bu özelliklerin dışında, biçimbilim ve sesbilim açısından da bugünle kıyaslandığında görülen bazı gelişmeler ve farklılıklar mevcuttur. Mesela, eserde, bugün kullanımdan düşmüş veya yerlerini başka eklerin aldığı bazı yapım ve çekim ekleri vardır. Bu eklerle şu örnekleri verebiliriz:

“Ek fiilin şimdiki zaman” eserde hem “+dur, +dür” şeklinde hem de “durur, dürür” şeklinde kullanılmaktadır.

Yine bugün hiç kullanmadığımız “emir II. şahıs” eki “-gıl” da eserde kullanılmıştır: “komagıl, olmagıl, uymagıl, vb.”

Bugün yerini “-Dır” ekine bırakarak hiç kullanılmayan fiilden fiil yapma eki “gUr”a da eserde rastlıyoruz: “irgürmege, turgurmaga vb.”

Aynı şekilde bugün tamamıyla kullanımdan kalkan “belirtme hal eki” +n “de sözlükte karşımıza çıkmaktadır: “(içlerinden) birin, gibi”

Eserde kullanılan kelimeler ve ekler ses yapısı bakımından incelendiğinde, Türkçenin ilk dönemlerinden beri temel özelliği olan “dil benzeşmesi”nin birkaç istisna dışında eserdeki kelimelerde mevcut olduğunu, ancak daha sonraki tarihî devirlerde tedricî olarak gelişen “dudak benzeşmesi” ve “sedalı / sedasız” benzeşmesinin henüz bu

devirde büyük ölçüde yerleşmediğini görüyoruz. Özellikle “sedalı / sedasız” benzeşmesine aykırılıklarda Arapça ve Farsçanın tesirini açıkça görmekteyiz. Bu tesirle birçok ekin sadece “c”li ve “d”li şekilleri kullanılmış, “ç”li ve “t”li şekilleri hiç kullanılmamıştır: “buncukçı, etmekçiye, karışdurmaga, ulaşıdurmaga”vb.gibi.

Cevâhirü’l-Kelimât’ta anlambilim açısından da, sayıları az olmakla birlikte, bugünden farklı olarak bazı anlam daralmasına ve anlam iyileşmesine uğramış kelime ve kelime gruplarına rastlamaktayız. Mesela; Cevâhirü’l Kelimât’ta Arapça “vildan” “yeni doğmuş erkek ve kız çocuklar” karşılığı verilen “oğlan” kelimesi günümüzde anlam daralmasına uğrayarak sadece “erkek çocuk”lar için kullanılmaktadır. Yine eserde Arapça “şerr” “kötü, fena” kelimesi karşılığında verilen “yavuz” kelimesi günümüzde anlam iyileşmesine uğrayarak “yaman, yiğit” anlamlarında, hatta, halk dilinde “iyi, güzel, iyi huylu” anlamlarında kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, küçük hacimli bir örneğini inceleyip tanıttığımız, manzum sözlüklerle ilgili şunu söyleyebiliriz: Hangi amaçla yazılırsa yazılsın her eser kendi devrinin dil, kültür,edebiyat ve sosyal hayatından izler taşır. Hele bu, bir sözlükse bu eser, özellikle dil açısından, çok daha önem kazanır. Çünkü sözlükler devirlerinin sözvarlıklarını ihtiva etmeleri bakımından çok önemli kaynaklardır. Bu eserler ciddi ilmî incelemelere tabi tutulduklarında dönemlerinin sözvarlığının tespiti ve sözcükbilim incelemelerinin yanında Türkçenin özellikle şekilbilim, sesbilim ve anlambilim açısından gelişim ve temayüllerinin tespiti bakımından da önemli sonuçlara varılabilecektir. Ayrıca bütün manzum sözlükleri içine alan geniş kapsamlı bir çalışma Türkçenin tarihî sözlüğünün hazırlanmasına da mutlaka katkıda bulunacaktır. Bu açıdan, bu Türk dilbilimcileri tarafından işlenmeyi bekleyen bâkir bir saha olarak karşımızdadır.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. , **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yayınları, Ankara,1980.
- Caferoğlu, A. , **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1984.
- İlhan, S. , **Şemsî Cevâhirü’l-Kelimât, Mukayeseli İnceleme**, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1997.
- İmamoğlu, A. H. , **Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî’nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)**, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1993.
- Karaismailoğlu, A. , “**Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzi** ”, *Milli Kültür*, Temmuz 1990, S. 74, s. 60-61
- Levent, A. S. , **Dîvân Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1980.
- Türkçe Sözlük I-II*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- Yeni Türk Ansiklopedisi I-XIII, C. X* , s. 3706, Ötüken Yayınları İstanbul, 1985.